

Zárójelentés

A TRT:48402 sz. „A Károlyi-Mihály levelezés kutatása és publikálásának befejezése” c. kutatásról.

1. A kutatás célja Károlyi Mihály levelezése VI. kötetének (1949-1955) elmaradt kiadása, illetve a IV. kötet (1930-1944) anyagának összeállítása, megszerkesztése és kiadása. Ezzel az I-VI. kötetből (1905-1955) álló sorozat kiadása befejeződik, mintegy 440 A/5 ív terjedelemben.

A VI. kötet kiadása mintegy másfél év csúszással (kiadó késése miatt) 1988 elején megtörtént. A IV. kötet mintegy 70 ívnyi anyagának összegyűjtése és nagyrészt begépelése is megtörtént. A szerkesztési, jegyzetelési, fordítási munkák, apparátus készítése azonban 2009-re, esetleg 2010 elejére maradnak, így a kiadásra csak 2010-ben kerül sor.

– The editor’s task was to complete editing/publishing the VIth vol. of the Correspondence of Michael Károlyi (1949-1955), and collecting, editing and publishing the IVth vol. (1930-1944). Thus comes to end the publishing of this series, containing approx. 440 A5 sheets (nearly 5000 pages).

The VIth vol. was printed in early 2008 that is detained by the publisher for one and a half year. Collecting of the IVth vol.-s letters is finished (approx. 70 A5 sheets), also for most part the typing, while the editing, translating, index-making remains for 2009, possibly first months of 2010; following it will be published in 2010.

2. Litván György halála (2006) miatt a szerződést módosítani kellett. A munka a módosított időpontra sem fejeződött be, ennek okai: a VI. kötet publikálásának elhúzódása, a IV. kötet munkája nagyrészt egy szerkesztőre, Hajdu Tiborra maradt, akinek bele is kellett magát dolgozni az anyag főleg Litván által ismert, feldolgozott részébe (pl. francia levelezés, Jászi Oszkárral folytatott levelezés). Ezen túl felmerültek kisebb, de időigényes problémák a fordítás, másolás, stb. terén.

A VI. kötet anyagának publikálása megtörtént. A terjedelem betartása érdekében a kevésbé fontos vagy ismétléseket tartalmazó levelek lényeges részeit jegyzet formájában ismertettük.

A VI. kötet leveleinek egy részét már korábbi publikációinkban is felhasználtuk. (pl. Károlyi Mihály párizsi követsége 1947-1949. Múltunk 2003/2. Nagykövetünkről jelentjük. Mozgó Világ 2005/10)

A IV. kötet anyagából eddig csak néhány fontosabb levél-csoportot tettünk közzé. (Polányi Károly a londoni magyar antifasiszta mozgalomban. Múltunk 2005/1), (Count Michael Károlyi in Wartime England: Letters from his Correspondence 1941-1946. The Hungarian Quarterly, 2003)

Részletes jelentés

A. A levelezés megjelent VI. kötete 531 levelet publikál. A közölt anyag három részre oszlik. A törzsanyag (301 levél) Károlyi Mihály második emigrációja levelezését tartalmazza, a párizsi követségről való lemondásától (1949. június) haláláig (1955. március); valójában utolsó ismert levele 1954. november 22-én kelt. A rövid I. függelékben özvegye fontosabb levelezését közzétettük a férje halálától posthumus memoárja (Faith without Illusions) megjelenéséig eltelt egy évből (39 levél). A bővebb, II. függelék az előző kötetekből, főleg az V.-ből kimaradt, újabban előkerült 191 levelet tartalmazza. Utóbbi nagy szám oka, hogy a Külügyminisztérium, törvényellenesen, késve adta át a Magyar Országos Levéltárnak a miniszterek, miniszterhelyettesek személyes levelezését s a velük őrzött un. Károlyi-gyűjteményt. Így ezek, miután gyanított létezésükről nem kaptunk információt, az V. kötetből kimaradtak.

Károlyi felkérésre lemondásától utódja elhúzódó akkreditálásáig, tehát 1949. június 7-étől október 7-ig tovább vezette a követséget. Ez a rövid időszak eseményekben gazdag és nemcsak a párizsi követség működésének fontos forrásanyaga, de mivel a többi követség és a Külügyminisztérium iratait néhány kisebb közléstől eltekintve eddig nem publikálták, a magyar külügyi szolgálat e hónapokban történt átalakításának, mondhatni kommunizálásának keresztmetszetét adja. Károlyi lemondását követően a követség képzett, Franciaországot és a nyelvet ismerő, addig Károlyi mellett kitartó diplomatái egymás után hagyták ott a követséget. Így a kötet közli Szabó Zoltán kulturális, Garat Sándor kereskedelmi tanácsos lemondó levelét, a Fejtő Ferenc (a magyar tájékoztató iroda) vezetője és mások távozásáról szóló jelentéseket. (Mód Péter és Havas Endre tanácsosokat Károlyi lemondásával egyidejűleg váltották le, közöljük a hazarendelt Havas és Károlyi utolsó levélváltását.) Néhány dokumentum a más követségeken bekövetkezett változásokat is tükrözi, ezek közül kiemelném Böhm Vilmos, már lemondott stockholmi követ terjedelmes levelét, amely stockholmi távozásán túl fontos adatokat közöl a magyar politika kulisszatitkairól, pl. a szociáldemokrata párt likvidálásáról. A kötet teljeskörűen tartalmazza

Károlyi eddig csak részben publikált tiltakozásait, levélváltásait a magyar kormánnyal a Rajk ügyben: jegyzetekben részletesen közöljük utóda, Szántó Zoltán, Kállai Gyula külügyminiszter és más magyar politikusok reflexióit, utasításait, stb. ezzel kapcsolatban.

Károlyi 1949. július 15-i, Auriol francia elnöknél tett búcsúlátogatásáról szóló jelentése, a Szántó kinevezése körüli huzavona, jól jellemzik a magyar és francia – nemcsak a francia – diplomácia közötti kapcsolat elhidegülését, az addigi élő együttműködés formálissá válását.

A követségről való végleges távozása, Cannes-ba, majd Vence-ba költözése után Károlyi politikai, közéleti tevékenységet nem fejtett ki, az 1949 őszi levelezés azonban bőven tartalmaz politikai jelentőségű dokumentumokat. Ilyenek a Rajk-per elleni tiltakozásai, az arra érkező hivatalos, illetve jugoszláv reflexiók, az itthoni eseményeket értékelő levélváltásai feleségével, Bajorországban élő nővérével, nyugati barátai elhatározását elismerő levelei (A. J. P. Taylor, Bertrand Russell, a Strachey család és mások).

Különös jelentőséggel bír Fejtő Ferencsel ekkor indult és 1954-ig tartó levelezése. Fejtő mint a sajtóiroda vezetője Károlyi legbizalmasabb munkatársa lett, miután mindketten növekvő gyanakvással, hasonló felfogással szemlélték a Kreml és Rákosi politikáját. Ebből az időből nincs még levelezésük, hiszen napról napra találkoztak. Fejtő Párizsban maradt, az Associated Press külsős, majd belső munkatársa lett. Több, mint 80 levele és Károlyiék válaszai hű képet adnak Fejtő kezdeti publikációs, beilleszkedési és anyagi nehézségeiről (saját emlékirataiban utólag derűsebbnek látja ezeket az éveket), túl saját sorsán jól mutatja, milyen nehézségekkel kellett küzdeni egy távozó diplomatának, aki Rákosiékkal már nem volt hajlandó együttműködni, de nyugati kémszervezetek ügynöke, propaganda-adások szövegírója sem akart lenni. Ennek konkrét példája: Fejtő és Károlyiné külön-külön, de egymással megvitatott könyvecskéket írtak a Rajk-per leleplezésére, de egyik sem jelenhetett meg, mert eltértek az elfogadható sémáktól. Fejtő és felesége sokat segített Károlyi memoárjának elkészítésében, így ennek problémáira is rávilágít levelezésük.

Az emigránsok helyzetére és egyéni sorsokra is rávilágít a levelezés más disszidált diplomatákkal: vejével, Szabó Zoltánnal, Erős János volt londoni ügyvivővel, Dessewffy Gyula kiscgazdapárti politikussal., vagy Révai András londoni publicistával.

Cannesban, majd Vence-ban mindinkább elmagányosodott, nem akart politikával foglalkozni. Így, mint a jugoszláv vezetés üzeneteit közvetítő Sinkó Ervinnel, Fejtővel és másokkal váltott levelei mutatják, udvariasan elutasította Tito elnök meghívásait.

Más szempontból érdekesek rokonaival: nagyobb gyakorisággal Bajorországban élő nővérével, továbbá sógornőivel (Pallavicini Györgyné, Cziráky Józsefné, Károlyi Józsefné) húgával (Festetics Sándorné), a közelükben élő Szapáry Erzsébet grófnővel, ezekben az években legjobb barátjukkal, és másokkal váltott levelei. Ezek személyes vonatkozásokon túl képet adnak az emigrált és itthon maradt arisztokrácia sorsáról, nővére levelei korrajzzal érnek fel Bajorország háború utáni első éveinek nehéz életéről, amelyben még csak reménye sem érződik a későbbi nyugatnémet prosperitásnak. Érdekesség számba mennek annak a néhány ismert nyugati személyiségnek a levelei, akik időnként megkeresték régi ismerőseiket, a Károlyi-házaspárt (Julian Huxley, Martin Kingsley, Mme Romain Rolland, Lord Stansgate, Stephen Spender és mások). Meg kell jegyezni, hogy ezekben az években már mind többször felesége válaszolt a rossz levélíró Károlyi nevében, de vele megbeszélve.

A levelek jelentős része Károlyi memoárjaira, kiadására, szerkesztésére vonatkozik, kiadókkal, a szerkesztésben segítő A. J. P. Taylорral, stb.

Az *I. függelék* 39 levele Károlyi özvegyének a férje halála után eltelt egy évben két tárgyban folytatott fontosabb levelezését tartalmazza: az elkészült memoár kiadása, illetve irathagyatékának megőrzése tárgyában. Utóbbi feladatra először Jászi Oszkár vállalkozott, aki Károlyi követi kinevezése után felmondta három évtizedes baráti kapcsolatukat, de halála után azonnal jelentkezett az özvegnél, felajánlotta segítségét, gondoskodott az irat hagyaték legértékesebb részének az USA-ba szállításáról (ezek ma már Budapesten vannak), és előkészületeket tett Károlyi életének feldolgozására – erre már Jászi egészségének hanyatlása és 1957-ben bekövetkezett halála miatt nem kerülhetett sor. A függelékben 13 Jászi levelet közlünk, a témákat ismétlő, ugyancsak érdekes leveleit elhagytuk.

A függelék ezen kívül tartalmazza néhány ismertebb barát, diplomata, rokon részvét-nyilvánításait, Bertrand Russell, A. J. P. Taylor, Sinkó Ervin a könyv kiadásával kapcsolatos leveleit. (Az özvegynek Szapáry Erzsébettel és másokkal folytatott terjedelmes levelezését nem vettük be a kötetbe, ill. a függelékbe.)

A II. függelék 191, az előző kötetekből kimaradt fontosabb levelet közöl. Ezek közül 29 az I-III. kötetekből kimaradt, a kötetek megjelenése után előkerült levél. Említést érdemel Károlynak Bíró Lajoshoz főleg olaszországi emigrációjukban (1920-1921) írott levele; a fiatal Ignazio Silone, ekkor még nem író, hanem baloldali aktivista ugyanekkor írott levele; első angliai emigrációjukban (1923-1925) megismerkedésük ottani barátaikkal, a Strachey-családdal és a trockista Krisztián Rakovszkij londoni, majd párizsi szovjet követtel. Előkerült Károlyi Jászival, Szende Pállal, Bölöni Györggyel folytatott 20-as évekbeli levelezésének 1-1 darabja. Érdekes 1926-os levélváltása Lorsy Ernő emigráns publicistával, aki segítségére volt „*Egy egész világ ellen*” c. memoár-kötetének (1923) megszerkesztésében, stilizálásában; ekkor a tervezett második kötetről tárgyaltak, amely végül nem készült el, illetve beépült az élete végén írt *Hit, illúziók nélkül*-be.

162 közölt dokumentum az V. kötetből maradt ki. Ezek nagy többsége a Külügyminisztérium irattárának később ismertté vált un. Károlyi-gyűjteményéből, illetve néhány miniszter, államtitkár személyes iratanyagából került elő.

Ezek sorsát a következőképpen rekonstruáltuk. Károlyi özvegyének hazatérése (1962) után a Külügyminisztérium akkori vezetőiben, akiknek a hazatérés bonyolításában nagy részük volt, feltámadt az érdeklődés Károlyi iratai, jelentései iránt. Feltehetőleg publikálni akarták őket. Összegyűjtésükkel megbízták a minisztérium egy munkatársát, aki a levéltári őrzés világszerte elfogadott alapelveit megszegve, kiszedte vagy kiszedette az összefüggő irat-együttesekből az érdekesnek vélt iratokat. Ennek a barbár ténykedésnek az lett az eredménye, hogy pl. a miniszter utasítása a helyén maradt (és így megjelent az V. kötetben), a követ válaszát áthelyezték a „Károlyi-gyűjteménybe”, vagy oda tették a fontosnak vélt jelentést, míg az ugyanazon tárgyban készült más jelentések a helyükön maradtak. Ehhez még annyit, hogy az V. kötet szerkesztésekor nagy segítséget kaptunk a minisztérium egyes munkatársaitól és így közölhattük az akkor még – ki tudja miért – a minisztériumban őrzött számjel-táviratokat, személyi anyagokat, de a „Károlyi-gyűjteményről” ők sem tudtak. A minisztériumi vezetők még a hatvanas években elejtették vonatkozó terveiket a „titkos” gyűjtemény együtt maradt, annak létéről sem Károlynét, sem az Országos Levéltárat nem informálták.

Mit tartalmaz lényegesen újat a „Károlyi-gyűjtemény” az V. kötethez képest? Mindenekelőtt Károlyi több tucatnyi érdekes és semmit sem szépítő jelentését a külföldi diplomatákkal (Couve de Murville) és vezető publicistákkal (Callender,

Lippmann, stb.) folytatott megbeszéléseiről, melyek előre vetítették a hidegháború kiéleződését és Magyarország, a magyar diplomácia elszigetelődését. Csak néhány konkrét kérdést: Károlyi már 1947 őszén konstatálta, hogy a Nyugat nem támogat semmiféle dunai konföderációt. 1947. november 3-án közli, hogy a Pfeiffer-párti képviselők jogellenes megfosztása mandátumuktól veszélyezteti azt a viszonylag kedvező megítélést, amit Magyarország Párizsban Bulgáriához vagy Romániához viszonyítva élvezett. (75. sz.) Figyelmeztetése süket fülekre talált, éppúgy mint az is pl. hogy az SZDP beolvasztásakor „két személy likvidálása, Kéthlyé és Faragó Lászlóé Angliában nagy visszatetszést szült.” (155.sz.) Csornoky Viktor letartóztatásakor személyesen figyelmeztette Rákosit, hogy mindenki tudja: Csornoky régi, közismert panamáit azért húzták elő, hogy kompromittálják és lemondásra kényszerítsék apósát, Tildy elnököt.

Jó előre figyelmeztetett, hogy a viszony megromlása következtében a Nyugat hamarosan a magyar politikai emigrációt fogja támogatni, majd pontos értesüléseket közölt a nyugati emigráció belső vitáiról. Beszámolt a nyugati hatalmak belső ellentéteiről, igaz, többször jócskán eltúlozva ezek súlyát.

Mindszenty letartóztatása után több levélben figyelmeztette Rajk külügyminisztert és a kormányt, hogy ez milyen hatást váltott ki, különösen olyan katolikus országokban, mint Franciaország és Olaszország, ahol a kommunista párt tömegbázisát veszélyezteti. „Fontos, igen fontos, h. az ítélet aránylag enyhe legyen. Ezt baloldali katolikusok mondják. Ezek el nem veszítése érdekében lenne ez kívánatos. Azt remélik, h. a bíboros püspököt kolostorra és nem börtönre fogják ítélni...Ha moderato módon lesz a Mindszenty-ügy lefolytatva, ez nagyban meg fogja regime tekintélyét emelni. Ettől félnek legjobban a disszidálóink. Egy halálos ítélet vagy pláne egy akasztásnak örülnének legjobban.” (187. sz.)

Különösen jó személyes kapcsolatot tudott kiépíteni Lord Stansgate-tel, az Interparlamentáris Unió elnökével, akinek segítséget próbált nyújtani pl. ahhoz, hogy rábírájék a Szovjetuniót a belépésre az Interparlamentáris Unióba.

Személyes érdekességük olyanokkal folytatott levélváltásai, mint pl. Kodály Zoltán (aki ifjú tanítványa, Szőnyi Erzsébet párizsi tanulmányútjához kérte támogatását, 71. és 100. sz.), vagy Joseph Cosma, Zsolt Béla.

A II. függelékben közöltünk más gyűjteményekben, könyvtárban, múzeumban őrzött leveleket (Bölöni György, Hatvany Lajos), amelyek eddig feltáratlanok voltak.

B. A szerkesztés alatt álló IV. kötet az 1930 júliusától 1944 végéig keletkezett levelezést tartalmazza, az V. kötethez hasonló, tehát mintegy 70 ív, 700 levél terjedelemben. A rendelkezésünkre álló érdemi anyag ennél nagyobb, a bőség zavarával küzdünk: erősen szelektálni kell. A válogatás módszere azonos az előző köteteknél követettel, tehát Károlyi politikai, közéleti utalást tartalmazó leveleit válogatás nélkül közöljük, miután a válogatás már a szubjektív veszélyével vagy gyanújával járna. A levelező partnerek leveleit fontosság szerint szelektáljuk, de úgy, hogy azért minden érdemi levélírótól maradjon 1-1 levél. A nagyszámú levelezők anyagát válogatjuk (elsősorban Károlyinét és Károlyi nővérét) úgy, hogy a kihagyott levelek érdemi részeit jegyzetben csatoljuk írója időben következő leveléhez. A gyermekekkel folytatott levelezést általában nem közöljük, a rokonokét (Andrássy Gyuláné és leányai, Bánffy Miklós és mások) akkor, ha jellemzőek a magyar arisztokrácia 1930-as évekbeli életére, nézeteire. (Ilyen például Pallavicini Györgynének már az USA-nak küldött hadüzenet után illegálisan, kalandos úton kicsempészett levele, melynek lényege: akárki nyeri meg a háborút, vége Magyarországnak.)

A szerkesztésben az egyöntetűség kedvéért ragaszkodunk a korábbi kötetek beosztásához, apparátusához, közlési módjához, bár ez lassítja a munkát, növeli a terjedelmet. Így pl. szívesen lemondtunk volna az angol, német, francia levelek kétnyelvű közléséről, ha ezzel meg nem törjük a sorozat egységét. A hiányokat, terjedelem-korlátozást igyekszünk bő, alapos jegyzeteléssel pótolni. Az itthon található iratanyag együtt van, külföldi levéltárakat, gyűjteményeket is igyekeztünk felhasználni (korábban végeztünk párizsi, londoni, amerikai, moszkvai kutatásokat, 2008 nyarán az OTKA-támogatásból külföldi útra fordítható összeget newyorki pótkutatásra használtuk), de bár ha lenne idő és pénz tenni való is lenne – erről már le kell mondanunk. A legnagyobb hiányérzetet okozza, hogy számunkra érthetetlen módon nem sikerült hozzáférni Romain Rolland hagyatékához. Ezeket a hiányosságokat, amennyire levelezés útján lehetséges, megpróbáljuk pótolni.

Az anyag tartalma, jellege szerint igen változatos, miután ebben az időszakban az volt Károlyi élete, világnézete, életmódja, lakhelye is. Így a levelezés időrendben nagyjából három szakaszra lenne osztható (de ilyen felosztást nem alkalmazunk, a levelek egyszerűen időrendben követik egymást).

1. 1930-1933 között Károlyiék lényegében Párizsban, majd mindinkább Svájcban éltek, 1932-ben Károlyi Mihály jó félévig Németországban (Berlin és

Konstanz). Ekkor állt legközelebb a kommunista párthoz – bár párttag sohasem volt – de nem annyira a magyarhoz, mint a Komintern által irányított nemzetközi agrár-, béke- antifasiszta szervezetekhez. Különösen szoros kapcsolatban állt az utóbbiakat vezető Willy Münzenberggel (fennmaradt levelezésük 10 darabját közöljük, ennél nagyobb számú a M. ágenseivel: Paul Massing, Gibárti Lajos és másokkal folytatott, közölt levelezés). Hasonló tárgyú kapcsolata volt Romain Rolland-nal (12 levél) és Henri Barbusse-szal (14 levél). Ebből az irányzatból nevesebb levelező partnerei még Th. Dreiser, Upton Sinclair, Roger Baldwin, Ernst Toller. Békemozgalmi tevékenységének eredménye egy Einstein-levél.

1931-ben, majd 1933-ban Károlyi 1-2 hónapos utat tett a Szovjetunióban, erről érdekes cikkei, feljegyzései, illetve 1933-ban feleségéhez írt beszámolóit tanúskodnak. Ennek az időszaknak talán legérdekesebb dokumentumai a Sallai és Fürst 1932. júliusi budapesti kivégzéséhez kapcsolódnak. Rajtuk a gyors statáriális eljárás miatt nem lehetett segíteni, de hátra volt még két társuk, Karikás Frigyes és Kilián György ügye. Károlyi Karikással a 20-as évek végén Párizsban közeli kapcsolatban, személyes barátságban volt, s így nála szokatlan energiával küzdött megmentéséért, eredményesen: sikerült intervencióra bírni a francia és angol kormányt, nemzetközi tiltakozó mozgalmat gerjeszteni, minek eredménye nemcsak Karikásék viszonylag enyhe ítélete lett – a diplomáciai intervenció következtében Magyarországon 1941-ig nem került sor több politikai kivégzésre. Ebben az ügyben közöljük több angol és francia személyiség levelét (Jean Longuet, Romain Rolland, Sidney Webb, Arthur Ponsonby), s levelezett magyar kommunistákkal is (Lukács György, Aranyossi Pál, Haász Árpád, Hevesi Ákos, Huszti Ferenc, Madzar József, stb.)

Több-kevesebb rendszerességgel levelezett régi hívei közül Jászi Oszkárral és Szende Pállal. Párizsban fő levelező partnere és munkatársa Bölöni György (összesen 34 levél), továbbá az említett Aranyossi. Tihanyi Lajostól, akivel jó barátságban volt, csak egy levél maradt fenn, jegyzetben közöljük temetésén mondott beszédét. Szoros kapcsolatban állt Lucien Vogel párizsi fényképésszel és divatlap-szerkesztővel, az ő képeslapjainak („Lu” és „Vu”) Károlyi és felesége is dolgozott, ő szervezte moszkvai útjukat, Károlyi meg próbálta szervezni a „Lu” német kiadását, de Hitler uralomra jutásával ez tárgytalanná vált. Vogellel és munkatársaival váltott mintegy 15 levelet közlünk. Érdekesebb levelező partnerek még Fábry Zoltán, Gaál Gábor, Gerliczy Félix báró, Korda Sándor, Kernstok Károly, Carlo Sforza gróf, Svetozar Pribicsevics.

2. 1934-1937 között Károlyiék Svájcban éltek, ahova Károlyiné súlyos tüdőbaja kötötte őket. 1937 vége felé visszatértek Párizsba, de 1939 nyarán, megérezve a világháború közeli kitörését, gyermekeikkel együtt Angliába költöztek. Ebből az időszakból maradt fenn a legkevesebb levél, részben mert a nagybeteg Károlyiné nem tudott megőrzésükkel foglalkozni, részben mert Károlyi politikai tevékenysége minimálisra szűkült, a Hitler uralomra jutása utáni megváltozott helyzetben nem volt már rá szükség és maga is úgy érezte, hogy politikai pályája végetért.

Így az ez évekből közlésre váró, mintegy 170 levél nagyrészt családi jellegű. Kapcsolata Jászival 1934 őszétől 5 évre megszakadt, Szende meghalt, itthoni hívei ritkán keresték meg. A magyar emigrációból elsősorban Bölöni kapcsolata fontos (mintegy 18 levél), aki a párizsi eseményekről tudósította távollétében, de miután Bölöni megőrizte Károlyi leveleit, főleg ezek maradtak meg. A franciaországi magyar emigránsok közül ezekben az években Aranyossal, Alpári Gyulával, Garbai Sándorral, Hajdu Gyulával, (1945 után államtitkár), Menczer Bélával, Sinkó Ervinnel levelezett néha. Ezek Garbai és Menczer kivételével kommunisták, fennmaradt kapcsolata Münzenberggel is, de már korántsem a régi aktivitással, svájci visszavonultsága mellett azért is, mert a német KP csődje és a moszkvai perek után csalódott a kommunista világmozgalomban. Moszkvából Hamburger Jenő, Szántó Zoltán, Gábor Andor próbáltak érintkezésbe lépni vele. Régi munkatársai (R. Rolland, Barbusse, néhány angol szocialista) fel-felkeresik leveleikkel, de egyre ritkábban. Érdekességek Feuchtwanger, Julian Huxley, Piscator levelei.

Ez évek legfontosabb dokumentuma 1937-es vitája a moszkvai perekről R. Rollanddal, aki menteni próbálta ezeket, ezért kapcsolatuk véget is ért. Károlyi, felesége és sógornője, Odescalchiné segíteni próbáltak a nemzetközi brigádok Spanyolországban harcoló, majd Franciaországban internált tagjainak. Odescalchiné és más rokonok leveleinek érdekessége az itthoni „legitimisták”, Horthy-ellenes Habsburg-hívek fordulata Hitler hatalomra jutása és az Anschluss után az aktív antifasizmus felé.

3. A közlendő levelek mintegy fele 1939-1944-ből, az angliai emigrációból származik. (Az 1945-46-os londoni levelezést az V. kötet közli.) Ez az anyag bár kevésbé ismert, a magyar történetírás számára a legjelentősebb. Károlyi előbb Oxfordban és vidéken élt, de hamarosan Londonban telepedett le. Fia halála csak megerősítette elhatározásában, hogy visszavonul a közélettől, régi hívei (Fényes

László, Pobuda Tivadar, Simon Mózes, az újak közül Lónyay Károly, Ignóus Pál, A. Koestler és mások) unszolása csak 1941 tavasza, Jugoszlávia lerohanása s ezzel Magyarország hadbalépése után vette rá, hogy az alakuló angliai magyar náciellenes mozgalmak élére álljon. Ekkor azonban feléledt régi aktivitása, 1941. szeptemberében felvette a kapcsolatot régi amerikai híveivel is (Jászi, Vámbéry Rusztem, Gellért Hugó, Vincze Sándor, Moholy Nagy László és mások), akik ismét vezérüknek tekintették. Kapcsolatát Jászival és Vámbéryvel erősítette, hogy a moszkvai perek, de különösen a szovjet-német paktum után felmondta a kommunista-barátságot, s ezt Jászinak be is jelentette. Miután a régi októbristák kiöregedtek, Londonban pedig a magyar szociáldemokraták és kommunisták kis számban és alacsony szinten voltak jelen, kifejezetten pártokívüli, pártok feletti személyiség lett, azzal a specialitással, hogy a korra jellemző nem-kommunista vagy volt kommunista baloldaliak, mint Polányi Károly, Duczynska, Koestler, Havas Endre, Kellermann Zoltán, Moholy Nagy, Vincze tömörültek körülötte. Javult viszonya az olyan „polgári” antifasisztákkal is, mint Ignóus Pál, Mikes György, Révai András.

Jászival Károlyi mintegy 66 levelet váltott ebben az időszakban, Jászi levelei egy részét Vámbéryvel, Moholy Naggyal és másokkal együtt szignálta. Vámbéryvel külön 36 levelet, táviratot váltott, Moholy Nagy és Vincze „csikágói csoportjával” és a hozzájuk tartozó (hollywoodi) Lugosi Bélával kb. ugyanennyit. Ezen túl is terjedelmes levelezése többi amerikai hívével (Faludy György, Gellért Hugó, Göndör Ferenc, Simon Mózes, Terebessy János és mások). Ebből a levelezésből, illetve Jászi, Vámbéry, Fényes, Moholyék, stb. egymás közti levelezéséből, az angol és amerikai magyar antifasiszta mozgalom új képe bontakozik ki, amelynek lényege a következő.

Az USA és az angol kormány számára a háború megnyerése volt a fontos, tehát azt kívánták, hogy az őszintén antifasiszta mozgalmak minél szorosabban fogjanak össze, tegyék félre ellentéteiket. Az emigránsokat viszont, miután a szövetségesek győzelmét adottnak vették, jobban izgatta, hogy milyen rendszer lesz Magyarországon a háború után; Károlyi és hívei a Horthy-rezsim részleges átmentésétől féltek, az 1941-ben Amerikába érkezett Eckhardt Tibor és az angliai „Free Hungarians”, a hadviselő Horthy-rendszerrel szakító diplomaták, újságírók ellenben attól tartottak, hogy az új kormányzatban a kommunisták és/vagy a szociáldemokraták és baloldali „októbristák” dominálhatnak. Ezért sem Károlyi és Jászi, nem volt hajlandó együttműködni Eckhardttal, (akit tévesen a budapesti kormány ügynökének hittek), sem az utóbbi velük. A Budapestről frissen érkezett

Vámbéry Ruzstem, aki jobban ismerte az itthoni politika változásait, kezdetben hajlandó lett volna Eckhardttal tárgyalni, mint Bartók is, de ezt Károlyi és Jászi olyan mereven elutasították, hogy felhagyott tapogatódzásaival. A Moholy Nagy-Vincze-Lugosi csoportnak Jászi és Vámbéry sem volt elég baloldali, és Károlyi sem tudta őket lebeszélni a velük való szakításról. Ők Károlyit szerették volna Amerikába vinni (Jásziék is), de ehhez a kormány Károlyi 1930-as kommunista szellemű előadó-körútja miatt nem járult hozzá.

Így az amerikai emigráció nem ért el érdemi eredményt (igaz, ez nélkül sem volt lehetséges, Rooseveltnak neki szimpatikus Habsburg Ottónak sem engedte meg, hogy osztrák légiót állítson fel). Londonban 1944 elején az angol kormány követelésére a magyar csoportok összefogtak az Angliai Magyar Tanácsban Károlyi elnöklésével, de kis létszámuk miatt különösebb eredményt nem érhettek el. Más tekintetben viszont sikeres volt Károlyi: sok országban alakult náciellenes magyar szervezet, Latin-Amerikától Izraelig és Kínáig, sőt végül már Spanyolországban is, s ezek Károlyit ismerték el iránymutatónak, (csatlakozó leveleiket, távirataikat közöljük) bár igazi gyakorlati eredmény nélkül.

Nagy mennyiségű levelezése a londoni magyar körökkel, személyekkel is és főleg a két (saját szervezetén kívül) jelentősebb magyar szervezettel: a „Free Hungarians”-szal és a kommunista irányítás alatt álló Londoni Magyar Klubbal. Viszonya ezekkel először rossz, azután zökkenőkkel javuló. A Szabad Magyaroknak voltak a legjobb hivatalos kapcsolataik (BBC), de főleg kezdetben, Zsilinszky Antal haláláig (1942) gyanakodott rájuk, ha nem is annyira, mint Eckhardtra. A Klubbal azért voltak súrlódásai, mert többségükben szlovákiai magyar zsidó menekült, politikailag nem jelentős vezetői, egyenrangúak akartak lenni Károlyival, aki, helyesen, ragaszkodott saját vezető pozíciójához. A londoni magyarokkal folytatott levelezést a sok ismétlődés és jelentéktelen ügy miatt erősen szelektáltuk.

Károlyi háborús levelezése sok mást is tartalmaz: hívei és levelező-partnerei között volt az említettekén kívül Duczynska Ilona, Hatvany Lajos, Havas Endre, Káldor Miklós, Polányi Károly, a Svédországban élő Böhm Vilmos, a kanadai Czákó Ambró, kapcsolatban állt a londoni csehszlovák kormánnyal (Beneš, Jan Masaryk, Clementis, Ripka) az osztrák emigránsokkal, a szovjet követséggel.

Közöljük levelezését számos angol ismerőseivel (köztük pl. A. Bevan, H. Laski, J. Huxley, Brailsford, B. Russell, St. Spender, A. Taylor). Említésre méltó a fia hősi halálakor érkezett sok elismerés (Lord Vansittart, Seton Watson, Wickham Steed, a

légügyi államtitkár, bajtársai, itthonról Bánffy Miklós, stb.), Orwell két levele Károlyinéhoz.

A közlésre szánt levelek mintegy 50%-a angol, 20%-a francia, 9%-a német nyelvű. Ezek fordítása ezért elég nagy időt igényel s valami pótlólagos pénzbeli támogatást is. Leszámítva, hogy külföldi kutatásra már nem lehet számítani, a projekt befejezése és a kész kézirat publikálása akadálytalannak látszik. Számítógépes felszereltségünk, hála az OTKA támogatásnak jónak mondható, a Történettudományi Intézet megadja a szükséges háttérrel (munkaszoba, adminisztratív és némi anyagi segítség), a Napvilág Kiadó el van szánva a számára is nagy munkát jelentő kiadásra, sőt még sürgeti is, hogy a sorozat befejezett legyen végre – az I. kötet 1978-ban jelent meg.

Befejezésül csak köszönetet mondhatunk az OTKA jelentős támogatásáért.

Budapest, 2009. március 2.

Hajdu Tibor

A történettudomány (akadémiai) doktora